

CHRONOTOP IN HORROR LITERATURE: TRANSLATION STUDY

The article deals with rendering of chronotop in horror literature, which is considered to be one of the basic genre and structure peculiarities of a text. Chronotop context elements and translation techniques used by translators while translating chronotop in horror literature have been figured out.

Key words: chronotop, translation, horror literature, castle topos, detalization in landscape and nature description, local and temporal markers.

УДК 801.81:398.8(477.41/.42)(045)

Наталія РОМАНЧЕНКО

МІСЦЕ СМІХОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ТА МАГІЇ ПРОДУКТИВНОСТІ У ВЕСІЛЬНОМУ РИТУАЛІ (ЗМІСТ ТА ПОЕТИКА ВЕРБАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕРОТИЧНИХ ВЕСІЛЬНИХ ІГОР)

Сміховий елемент у контексті весільного ритуалу пов'язаний з архаїчним світосприйняттям і первісною міфологією, де ритуальний сміх є частиною магії родючості й асоціюється, передусім з життєдайним началом. Усвідомлення архаїчної семантики сміхових форм дозволяє подивитися на їх функціонування в культурі нового часу під іншим кутом зору.

Ключові слова: міфологічні мотиви, весільні пісні, сміхові елементи, сміхова культура, весільний обряд, магія родючості, сороміцькі пісні.

Народні святкування та обрядово-видовищні дійства, в основі яких лежить сміховий елемент, були одними з найдавніших форм людської культури. Вони були невід'ємною частиною організації людського життя, що генетично були пов'язані з давніми язичницькими святами аграрного циклу, які включали до ритуалу сміховий елемент. Світоглядною основою святкових ритуальних ігрищ були моменти зміни й оновлення, смерті старого та народження нового. Для міфологічного мислення характерним є амбівалентне сприйняття сміху – він народжує та водночас знищує, стверджує та заперечує, розважає та глумиться. У народній

свідомості сміх виступає всезагальною універсальною одиницею, він є первинним елементом народної обрядово-святкової культури.

У контексті фольклорного сприйняття навколишнього світу сміх асоціюється з репродуктивною функцією, що на символічному рівні розглядається як переродження, як народження нового життя. Обрядово-видовищні народні дійства завжди мали конкретний зв'язок із часом – історичним, біологічним, міфологічним. Ще давні римляни влаштовували аграрні свята ритуального характеру – сатурналії – на честь бога землеробства Сатурна, які відзначалися наприкінці трудового року по закінченню всіх землеробських робіт. Відтак, масові гуляння та святкування завжди припадали на переламні моменти у житті природи і людини, на кризові періоди розвитку суспільства. Ритуальні видовищні дійства, а згодом і карнавальні феєрії, які набули статусу масових народних гулянь у добу середньовіччя, були невід'ємною частиною тогочасного суспільства. Це була інша культура, що існувала поза офіційною серйозною сферою життя, вона існувала органічно з буденністю і, водночас, була її протилежним боком. Російський учений М. М. Бахтін у своїй фундаментальній роботі «Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса» детально проаналізував цей пласт народної культури і окреслив його терміном «сміхова культура» [3].

Наукова література достатньо сповнена працями, що присвячені весільній обрядовості, зокрема її першій більш урочистій частині – від сватання до комори. Тоді як друга – від комори до понеділкових повесільних гулянь, яка щедра на різноманітні ігри, жарти, колоритні танці, карнавально-сміхові елементи, сороміцькі пісні – залишається білою плямою в галузі вітчизняного народознавства та фольклористики. Брак належної уваги до карнавально-розважального комплексу народного весілля є старою наболілою проблемою фольклорно-етнографічних студій, яку в свій час побачив і намагався пояснити Хв. Вовк. Дослідник, описуючи у своїй класичній роботі органістичну атмосферу презви у хаті молодого, зауважував: «На жаль, українська етнографія майже не має потрібних матеріалів для вивчення цієї частини весільних звичаїв, хоч якраз ця частина дуже важлива і вивчення її мало б кинути світло на найстародавніші та найцікавіші риси культури й звичаїв у примітивних слов'янських народів і дати

пояснення фактам, що й досі застаються для нас незрозумілими» [5; 302]. Розгляд даної теми аналітики уникають через складність аналізу плану вираження текстів та акціонального ряду обрядових дій, які сього інтерпретуються як сороміцькі. На думку щойно згаданого Хв. Вовка, така ситуація зумовлена як «соромливістю етнографів», що працювали в даному напрямку, так і суворістю російської цензури [5; 302]. С приводу цього

М. Грушевський зауважував, що на перешкоді належного вивчення карнавально-оргаїстичних елементів народного весілля «ставали і цензурно-поліційні заборони, і власна прюдерія збирачів» [6; 276]. Серед сучасних дослідників, які звертали увагу на проблему вивчення розважального компоненту весільного обряду, слід згадати А. Топоркова, О. Курочкіна, В. Варганову, тощо. Таким, чином, сьогодні доволі гостро стоїть питання подолання застарілих стереотипів та ідеологічних комплексів на шляху сучасного методологічного підходу у дослідженні даного масиву весільної обрядовості. Перед нами стоїть завдання розкрити міфологічний зміст сміхових елементів у фольклорних сороміцьких текстах ритуалу та віднайти їхнє місце у системі народного світосприйняття.

Церковна ідеологія Давньої Русі з часів прийняття християнства гостро засуджувала усілякі прояви «непристойних», «грубих», «плотських» ігор та розваг еротичного характеру у народній весільній звичаєвості, основне коло яких сформувалося ще за довго до прийняття основної релігії. С приводу такого стану речей дослідження сучасних науковців запевняють, що в язичеській культурі сфера сексуального була табуїрована та сакралізована, а після хрещення Русі, на фоні становлення нової свідомості, всі еротичні тексти були визнані антикультурними [4; 150]. З огляду на це, колись важливі обов'язкові акти ритуальної поведінки та вакханічні сакральні тексти сьогодні номінуються як нецензурні і становлять певну складність фіксації сучасними збирачами фольклорного матеріалу.

Архаїчні форми весільного ритуалу містили у своїй структурі сміхові елементи, які, насамперед, були пов'язані з магією продуктивності, що пояснює їх еротичну спрямованість. Культ родючості, який домінує у народному весіллі, найбільш яскраво втілений у колоритних повесільних іграх, що супроводжуються

відвертими сороміцькими текстами. Проте, комплексний аналіз весільного обряду дає змогу побачити появу перших натяків на еротичний підтекст ще за довго до того, як ритуал почне набирати яскраво виражених карнавально-оргаїстичних рис. Мова йде про перші «передирки» свашок на кризовому переламному етапі весільної церемонії, які відбуваються на порозі хати молодої. Тут варто звернути увагу як на практичну так і на символічну мету даних весільних текстів, де чітко простежується наявність сміхових елементів, що несуть в собі еротичну конотацію. Символічний бік даної проблеми ми частково висвітили у попередньому підрозділі, коли говорили про сакральне створення нового світу, нової родини, де цілком закономірна поява сміхових елементів, що виконують свою життєствердну функцію. Практичне значення даних текстів виявляється в тому, що по закінченню церковної частини (вінчання) молоді повертаються до хати, де триває весільне гуляння зі всім своїм народним архаїчним колоритом, в якому кінцевою метою є вдале закінчення першої шлюбної ночі. Задля, так би мовити, успішного «введення» наречених у контекст народного весілля необхідно створити належний настрій та атмосферу певної свободи та розкутості. Найпростіший природний спосіб для цього є звернення до сміхових фольклорних форм, де джерелом сміхової афектації виступає свавільна сороміцька лексика з прямою вказівкою на матеріально-тілесний низ:

А в нашого свата

Солом'яна хата,

І двері з полена,

Тільки [уй] по коліно. [Зап. від
Кравчук Поліни

Іванівни 1927 р. н. у с. Радогоща Лугинського р-ну Житомирської обл. 11.11.2005.]

Далі, слідуючи за весільними «передирками» у ході весільної драми поодинокі звучать сороміцькі тексти, але загалом шлюбна церемонія носить доволі серйозний ритуальний характер аж до розподілу короваю. Проте, ще до короваїної дії, одним із потужних сплесків ритуального сміху в обряді є весільний блок «обдаровування» та «віншування» молодих. Відтак, сміхові елементи в контексті даних ритуальних дій знаходять реалізацію у формі народних віншувань-примовок, які різняться життєствердною

символікою. У даних примовках магія ритуального сміху проявляється у повній силі та поетичній красі фольклорної лексики. Так, у народних віншуваннях може розіграватися ціле випробування на здатність молодого до продовження роду: «Даруємо сало, щоб у нашого молодого грало» чи «Даруємо часник, щоб стояв до ста рік», відбувається програмування нареченої на активну успішну репродукцію: «Дарую коробку глини, Щоб до віку були родини», звучить певне кодування щасливого мирного життя роду: «Дарую коробку цибулі, Щоб молода не давала свекрусі дулі» та ін. [Зап. від Каменчук Марії Петрівни 1943 р. н. у с. Червона Волока Лугинського р-ну Житомирської обл. 11.11.2005.].

Під час розподілу короваю народне весілля наближується до свого апогею – до обряду комора. Таким чином, атмосфера шлюбної церемонії все більше набирає характерних ознак карнавального дійства. На даному етапі сміхові елементи виражаються у формі дотепних, навіть сатиричних примовок до короваю, а обрядові пісні цієї ж тематики не позбавлені сміхового начала. Хоча тексти до розподілу короваю не настільки відверті і пронизливі як «коморні», проте оргаїстичний настрій та тілесна спрямованість даних зразків очевидна.

Надзвичайною концентрацією життєствердної семантики відрізняються весільні пісні, що супроводжують власне обряд комора. Тут магічна функція сміхових елементів не вимагає зайвого пояснення, а фольклорна лексика розкриває широкі грані народної творчості та фантазії. Риси середньовічного карнавалу яскраво проявляються у розважально-ігровому комплексі «цигани», «кури», «одруження батьків», що фіксується також на вербальному рівні обряду, де сміхові елементи еволюціонують від найпростіших народних номінацій до більш складних сатиричних засобів із елементами гротеску, бурлеску та травестії. Слід зауважити, що у нашій роботі ми плануємо більш детально розглянути дані тексти, наразі спробуємо вибудувати схему, за якою зручніше здійснити комплексний аналіз сміхових елементів, виявляючи їх форми, функції, мету та місце у структурі весільного ритуалу та у системі народного мислення загалом. Таким чином, слідуючи структурній схемі шлюбного ритуалу, ми спостерігаємо певну акумуляцію сміхового афекту на окремих, в більшій мірі

переламних, етапах обряду, що може бути виражене в різних сміхових формах – як у пісенних текстах, примовках, передирках, так і у пародійних обрядових актах, жестах, рухах. Насамперед, нас цікавить вербальна складова питання, тож в даному ключі ми виділяємо такі основні форми сміхових елементів: *«передирки»*, *«народні віншування»*, *«примовки до короваю»*, *«сороміцькі пісні до краяння короваю»*, *«сороміцькі пісні до і після комори»*, *«тексти до понедількових ігор»* («Журавель», «Зажинки», «Обжинки», «Забивання кілка», тощо). Тож, у ході подальшого аналізу ми будемо спиратися на дану схему.

Науковці не раз звертали увагу на символічне значення лексеми гра, яка виступає вербальним маркером статевих відносин і самого статевого акту. «Еротична конотація цього слова дуже давня: можливо, всі види ігор в культурній традиції походять від гри сексуальної (любовної). Початки її слід пов'язувати з тими етапами людської свідомості, коли формули зародження життя і продовження роду належали до табуованої сакральної мови» [9; 54]. Очевидно, характерний для слов'янської культури фразеологізм «грати весілля» походить від любовної гри, що на рівні міфологічного мислення ототожнюється з процесом укладання шлюбу. Любовна еротична гра в цьому розумінні нерідко асоціюється зі сміхом, жартами в ритуалі. Про це свідчить текст, приурочений до обряду комора, в якому метафоричні жарти розкривають еротичний мотив першої шлюбної ночі:

Віди мене, мати, до ко(у)мори спати –
Хочу з твоїм сином да й по(у)жартуват...
Хочу з твоїм сином да й по(у)жартувати,
Біліє личенько да й по(у)цилуват... [11; 53]

Вагому частину весільного сороміцького фольклору займають пісні землеробсько-господарського спрямування, які за своєю карнавальною природою не позбавлені сміхових елементів. Ці пісні, зазвичай, супроводжують колоритні народні забава та ігрища повесільної частини шлюбного ритуалу, що різняться особливою напищеністю життєствердної символіки. На Правобережній частині Полісся такі ігри відомі під назвою «зажинки», «обжинки», які органічно вплітаються в народний сценарій інших карнавальних обрядовій – «кури», «цигани», «вінчання батьків», катання на візку, купання в калюжі чи багноці, тощо. Головними

героями цього розважально-обрядового комплексу виступають батьки наречених, а також представники старшого покоління, які найчастіше виконують роль «фальшивих» молодих. Часто у весільних текстах передана атмосфера святкового свавілля, де на перший план виходять відверті сексуальні стосунки батьків:

Батько по донечці тужить

Та цілу ніч матір душить:

– Оддала, стара, цю,

Будем старатся на другу [2; 79].

Більше того, за піснями у любовні ігри грають всі, навіть старий дід та баба, які стають одними з основних персонажів здійснення коїтусу. Сучасні дослідники доволі прагматично пояснюють таку тенденцію тим, що колишній весільний вік дівчат починався з 15-16 років, тому у віці 35-40 років, коли приходився самий розквіт сексуальної енергії, жінки ставали вже бабами [10; 5-18]. Тому у сороміцькому фольклорі об'єктами еротичної уваги можуть виступати навіть підстаркуваті «столітні» жінки та «двохсотлітні» чоловіки:

А дід бабу тикав-тикав,

Аж із баби киндюх випав,

Поклав бабу на пічі,

Заглядає у вічі:

– Ой ти, бабо-бабусінько,

Яка ж бо ти гарнюсінька!... [8;

61]

Характерним є те, що така відверта «непристойна» поведінка представників старшого покоління на весіллі трактується як звичайні, навіть обов'язкові ритуальні дії, але тільки в межах обряду. Сороміцькі пісні в свою чергу виконувалися, як правило, виключно у колі конкретних сімейних чи календарних обрядів. Навіть перевертання ритуальних предметів має особливе ритуальне значення лише в рамках певного обряду, тоді як поза ним може трактуватися абсолютно навпаки. Такий перебіг подій змушує замислитися над контекстом функціонування обрядових явищ, зокрема ритуальних текстів, які набувають особливого змісту та цінності лише в конкретних обрядових ситуаціях. Таким чином, глибина пізнання фольклорного тексту розкривається за умови прочитання та врахування контексту (в даному випадку

обрядового) в якому той чи інший текст живе та функціонує. (оформити думку з конгресу про краще пізнання тексту через контекст.)

Сміх у весільному ритуалі виконував сакральну функцію та був пов'язаний з магією продуктивності. Народна культура, на відміну від міської, яка сміхове життєствердне начало витісняє у сферу порнографії та бруталщини чи навпаки гіпертрофованої вищої духовної любові, якомога більше наслідує саме життя. Зокрема, атмосфера фольклорної розважальної частини весільного ритуалу пронизана еротичним свавіллям рівно на стільки, на скільки воно було присутнє у житті звичайної нормальної людини. Більше того, у шлюбному ритуалі еротика набирає особливого магічного характеру і покликана сприяти успішному продовженню роду.

Варто окремо зупинитися на сороміцькій лексиці, яка набирає обертів у карнавальном-розважальному комплексі весілля. У межах обряду це не є лайки чи бруталні вирази – це банальна номінація окремих частин людського тіла (окреслення матеріально-тілесного низу) та фізіологічних актів, які наділені життєствердною семантикою та пов'язані з магією продуктивності. На вербальному рівні обряду міфологічні мотиви народного весілля збереглися у своїй первісній архаїчній виразності. Сміхові елементи сороміцьких пісень розкривають два плани прочитання фольклорних текстів: побутовий та аграрно-еротичний. Останній проливає світло на еволюцію еротичного міфу, який на своєму шляху пройшов дві стадії: «для першої характерна табуїтована обценна лексика з прямими народними номінаціями *coitus*'а і геніталій, для другої – символічно-метафорична передача цих же значень» [9; 57]. На думку російського дослідника А. Топоркова «опис жіночих та чоловічих геніталій у фольклорі наглядно корелює з їх реальною демонстрацією в обрядах, які покликані стимулювати загальний надлишок родючості, а також захищати людину від ворожих сил» [10; 10]. Метафорична передача «автономного» життя жіночих та чоловічих статевих органів у піснях, зазвичай, супроводжується вибухом всезагального життєдайного сміху. Звернімо увагу на надзвичайно яскравий пісенний зразок, в якому окрім алегоричної номінації тілесного

низу доволі виразно і поетично змальовані сексуальні стосунки, а власне і сам статевий акт:

Горобей да по бочечці скаче,
Заглядає у вороночку:
– Бідна моя да головочка,
Що малая да вороночка,
Що не влізе да головочка [2; 77].

Персоніфіковані статеві органи стають основними героями сороміцьких весільних текстів. У піснях вони можуть набувати утилітарного значення (з жіночих шиють одяг, а чоловічими розганяють хмари) [10; 10], жити окремим життям, а сороміцька лексика, якою вони номінуються, є лише засобом вираження любовного ставлення до матеріально-тілесного низу і підкреслює його домінуючу роль у продовженні роду. Наступний приклад яскраво демонструє таке піднесене лагідне відношення до жіночого репродуктивного органу:

Любив мене молодець,
Купив мені гребінець;
Купив мені щітку,
Розчесати кітку [2; 95].

Говорячи про першу стадію еротичного міфу, варто зазначити, що серед прямих народних номінацій тілесного низу доволі великий масив займає табуйована обценна лексика, про особливості вживання якої у весільному обряді ми вже згадували вище. Наразі, варто зауважити, що у даній розвідці ми не ставимо за мету полоскотати амбіційність палких аналітиків еротичного фольклору, смакуючи надзвичайно поетичну народну термінологію сороміцького фольклору, проте наведемо хоча б кілька наглядних прикладів для більш повнішого уявлення про пануючу весільну атмосферу карнавальної свободи:

Горох, мати, по дорозі, як череда.
Ведуть хуя на припоні, як бугая.
А хуй реве, до пизди йде.
– Як дойду вночі –
Повиколою пизді очі [2; 95].

Певна річ, у добу синкретизму народні тексти, які ми сьогодні окреслюємо як сороміцькі, були природнім коментарем до обрядових весільних ігор. Серед широкого ряду сороміцького

весільного фольклору переважають пісні з алегоричними описами самого статевого акту. Науковці у даному масиві обрядового репертуару виявляють наявність аграрно-еротичного коду. З огляду на це, словесна традиція формує цілу систему традиційних «гендерних опозицій», де жіноче начало втілене у міфопоетичних образах землі, цілини, ниви, борозни, тощо, а чоловік – представлено через символічний ряд плуга, рала, борони, серпа, коси і т. д. [9; 57].

Загалом, космогонічний міф, який ліг в основу весільного ритуалу, говорить про священний шлюб Неба і Землі. Небо, за давніми уявленнями слов'ян уособлювало чоловіче начало, а Земля – жіноче. За ідеєю міфологічної школи, про яку детально було згадано в історіографічному розділі роботи, Небо зігриває своїми життєдайними променями та родючою водою Землю і вона «стає вагітною і несе плоди...» [1; 65]. Попри гостру критику та засудженість міфологічної теорії наприкінці XIX – XX століть, концепція «священного шлюбу» втримала свої позиції і до сьогодні. Один із інтерпритантів даної ідеї провідний історик релігії Мірча Еліаде говорив про те, що всі ритуали переносять людину в «час оно», тобто у період первозданності, де вона (людина) імітує поведінку богів, а шлюбний ритуал має сакральну модель і відтворює священний союз Неба і Землі [7; 47].

Сьогодні сороміцькі тексти у карнавальньо-оргаїстичній частині весілля сприймаються як масний жарт, як фольклорна творчість, як елементи мовної гри, які здатні створити атмосферу святкової свободи, свавілля та невимушеності, де саме свято плоті реалізується не в брутальних реальних оргіях, а через слово, гру, народну фантазію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу. – Т. 1. – М., 1995. – С. 65.
2. Бандурка : українські сороміцькі пісні / Упоряд. М. Сулима. – К. : Дніпро, 2002. – С. 95.

3. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – М. : Худож. лит., 1965. – 527 с.
4. Варганова В. Сексуальное в свадебном обряде // Русский эротический фольклор. – М., 1995. – С. 150.
5. Вовк Хведір. Шлюбний ритуал та обряди на Україні // Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 302.
6. Грушевський М. Історія української літератури. – Т. 1. – К., 1993. – С. 276.
7. Элиаде Мирча. Космос и история. – М., 1987. – С. 47.
8. Красиков М. М. Українські сороміцькі пісні. – Харків : «Фоліо», 2003. – С. 61 – 62.
9. Курочкін О. В. «Метод синкретичних вузлів» і давні весільні ігри українців // Матеріали до української етнології. Вип. 3 (6) – К., 2003. – С. 54 – 57.
10. Топорков А. Эротика в русском фольклоре // Русский эротический фольклор. Песни. Обряды и обрядовый фольклор. Народный театр. Заговоры. Загадки. Частушки. – М., 1995. – С. 5 – 18.
11. Цапун Р. Весілля у Сварицевичах (Дубровицький р-н Рівненської обл.) Етнографічний опис із народних уст. – Рівне, 2005. – С. 53.

Н. РОМАНЧЕНКО

**МЕСТО СМЕХОВЫХ ЭЛЕМЕНТОВ И МАГИИ ПЛОДОРОДИЯ
В СВАДЕБНОМ РИТУАЛЕ (СОДЕРЖАНИЕ И ПОЭТИКА
ВЕРБАЛЬНОЙ СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ЭРОТИЧЕСКИХ СВАДЕБНЫХ
ИГР)**

В статье основное внимание сосредоточено на выявлении мифологических истоков поэтической образности и семантики песенных текстов ритуала, на трансформации поэтических текстов украинской

свадьбы и их интерпретаций современными носителями. Изучение смеховой составляющей свадебного действия засвидетельствовало необходимость более активного вовлечения этих элементов в сферу научного рассмотрения с использованием интерпретативных возможностей контекста функционирования. В основе послесвадебной части ритуала заложена идея плодородия, имеющая символическое воплощение, которая на современном этапе функционирования обряда все чаще переосмысливается самими носителями и исследователями.

Ключевые слова: мифологические мотивы, свадебные песни, смеховые элементы, смеховая культура, свадебный обряд, магия плодородия.

N. ROMANCHENKO

THE PLACE OF LAUGHTER ELEMENTS AND THE MAGIC OF FERTILITY IN THE WEDDING RITUAL (THE VERBAL COMPONENT OF EROTIC WEDDING GAMES)

Investigation of archaic semantics of the different forms of laughter shows us functional specific of these forms in the culture of new times. This also shows us the continuity of tradition and the “hidden” sense of the texts which reveals in the ritual context. Laughter elements in wedding rituals and songs is closely linked with the archaic mythology, especially with the magic of fertility and the ideas of life in its opposition to the death.

Key words: wedding songs, regional specific, laughter elements, laughter culture, magic of fertility, wedding ritual, wedding play.

УДК [821.161.2:82-27]«16»(049.32)

Дарія СИРОЇД

ЛАЗАР БАРАНОВИЧ. ПОРТРЕТ НА ТЛІ ЕПОХИ

(рецензія на книгу: Матушек Олена. Проповіді Лазаря Барановича в дискурсі українського бароко. – Харків: «Майдан», 2013. – 360 с.)

Постать Лазаря Барановича довгі десятиліття була огорнена пеленою несприйняття, сформульованого (чи й інспірованого) словами Івана Франка про «учених, що понесли свої услуги в Московщину». Мабуть, монографія Олени Матушек не спростує всіх упереджень, ані не вирівняє життєвих шляхів владики Барановича, проте відкриває можливість поглянути менш пристрасно і на складний час, у який довелося йому жити, і на